

УДК 364.22:351.2:331.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-29>**Поплавська О. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9538-3718>**Шевчук О. В.**старший викладач,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8760-5816>**Poplavska Oksana, Shevchuk Olena**

National Economic University named after Vadym Hetman

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ

Стаття присвячена проблемам сільського населення, які визначають його якість життя. Автори використали власний підхід до оцінювання якості життя сільського населення та проаналізували демографічні показники (тривалість життя від народження) та демографічні чинники, які впливають на формування населення сільських територій. Особливу увагу приділено аналізу матеріального благополуччя сільського населення та його зайнятості як основи формування якості життя. Проведено аналіз доступності освіти та охорони здоров'я для сільського населення та вплив на соціальну безпеку сільських територій цих факторів. У публікації запропоновані напрями покращення якості життя сільського населення в Україні, серед яких – покращення соціальної інфраструктури, надання підтримки самозайнятим, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу. Окреслено участь громадських організацій та роль громади у соціально-економічному розвитку сільських територій.

Ключові слова: якість життя, сільське населення, зайнятість, доходи населення, демографічні чинники, доступність освіти, охорона здоров'я.

QUALITY OF LIFE OF RURAL POPULATION: PROBLEMS, PROSPECTS OF IMPROVEMENT

Among the problems that the world is trying to solve today, those related to quality of life are the undisputed ones, as the negative manifestations of quality are reflected in the spread of poverty, limited access to quality education, health, lack of decent conditions, etc. Therefore, the search for the root causes and their elimination to ensure the quality of life is extremely important, especially for the rural population, which contributes to the food security of the country. The purpose of the article is to study the quality of life of the rural population in Ukraine and develop proposals to eliminate the negative trends that have developed in modern conditions. Given the limited methodology for assessing the quality of life, the authors proposed their own approach, which involves the analysis of indicators that assess material well-being, demographic aspects of rural development, as well as development indicators. In particular, the authors propose to include in the demographic indicators the data of the current population, indicators of population formation (average life expectancy at birth, natural increase and migratory population growth). The authors do not single out the indicators that shape the quality of life of the population in the field of health care, because the purpose of the study analyzes the level of quality, rather than factors of quality of life. Among the indicators that reflect the development of rural areas, the authors included indicators of school equipment and technology, the prevalence of extracurricular education, as these indirect indicators allow us to understand whether there is a real improvement in quality of life. Regarding material well-being, the basic indicators include data on monetary income and total resources of the population, as well as its expenditures, as these data maximally reflect the sources of income and opportunities to improve the material condition of the population, development. The article also uses the author's approach to assessing the social security of the population living in rural areas. Particular attention is paid to the analysis of the material well-being of the rural population and its employment as the basis for the formation of quality of life. An analysis of the accessibility of education and health care for the rural population and the impact of these factors on the social security of rural areas. The publication proposes areas for improving the quality of life of the rural population in Ukraine, including improving social infrastructure, providing support to the self-employed, promoting small and medium-sized businesses, outlining the participation of NGOs and the role of community in socio-economic development of rural areas.

Keywords: quality of life, rural population, employment, income, demographic factors, access to education, health care.

JEL classification: I31

Постановка проблеми. Економіки різних країн нині стикаються з численними проблемами, лівова частка яких знаходиться у полі реалізації цілей сталого розвитку: подолання бідності, забезпечення якісної освіти, збереження здоров'я, гідна праця, розвиток інфраструктури тощо. Вирішення означених завдань ускладнюється фінансово-економічною кризою, що

поглибилася пандемією. Очевидними стали негативні тенденції у світі щодо зростання бідності населення. Зокрема, Європейський фонд фіксує, що 10% працівників під час економічної кризи в ЄС стали потенційно бідними [1]. Цифровізація також накладає свій відбиток, актуалізуючи проблеми зайнятості на ринку праці. Комплексно оцінити й охарактеризувати означені про-

цеси та їхній вплив на життя конкретної людини дає змогу показник рівня життя. Разом із тим науковці звертають увагу, що якість життя має значну диференціацію за місцем проживання; більшість проблемних «зон» зберігається у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблеми якості життя загалом та сільського населення варто відзначити Л.М. Черенко [18], Г.С. Лопушняк [12], М.Б. Махсму [13], які досліджували проблеми бідності населення, його причини та наслідки, проблеми зайнятості та доходів сільського населення. Не менш вагомими є здобутки А.М. Колота, О.О. Герасименко [2], які дослідили гідну працю як компонент якості життя. Водночас поза увагою вчених залишається питання комплексної оцінки якості життя сільського населення, що дало би змогу гармонізувати розвиток суспільства та вибрати більш ефективні інструменти щодо реалізації цілей сталого розвитку як основи якості життя.

Метою статті є дослідження якості життя сільського населення в Україні та розроблення пропозицій щодо усунення негативних тенденцій, що склалися в сучасних умовах.

Вклад основного матеріалу. Один із найбільш спірних показників соціально-економічного розвитку країни – якість життя населення. Незважаючи на те, що цей термін був уведений майже сто років тому, науковці не дійшли єдиної думки щодо змісту, сутності цієї дефініції. Водночас, оцінюючи якість життя, міжнародна статистика використовує категорію рівень життя. Зокрема, Євростат оперує більш як 30 показниками, що поєднані у 9 груп (матеріальні умови життя; продуктивна або основна діяльність; здоров'я; освіта; дозволя та соціальні взаємодії; економічна безпека та фізична безпека; управління та основні права; природне та життєве середовище; загальне задоволення життям) [5]. В Україні останні роки, проводячи аналіз якості життя в контексті сталого розвитку, Світовий центр даних із геоінформатики та сталого розвитку пропонує використовувати три групи показників: економічного, соціального та екологічного виміру [6]. Усі вони дають змогу побачити цілісну картину по країні, але вони мають обмеженість щодо оцінювання якості життя окремих груп населення, зокрема, груп, об'єднаних за ознакою місця проживання або гендерною ознакою тощо. Тому автори у цьому дослідженні застосовують власну методику, яка включає показники, які оцінюють матеріальний добро-

бут, демографічні аспекти розвитку сільської місцевості, а також показники розвитку. Так, демографічні показники включають дані чисельності наявного населення, показники формування населення (середня очікувана тривалість життя при народженні, природний приріст та міграційний приріст населення). Автори окремо не виділяють показники, що формують якість життя населення за напрямом охорони здоров'я, оскільки за метою дослідження аналізують рівень якості, а не фактори якості життя населення. До показників, що відображають розвиток сільської місцевості, автори віднесли показники забезпеченості шкіл ІТ-обладнанням та технологіями, поширеність позашкільної освіти, оскільки ці опосередковані показники дають змогу зрозуміти, чи є реальне покращення якості життя. Щодо матеріального добробуту, то до базових показників включено дані щодо грошових доходів та сукупних ресурсів населення, а також його витрат, оскільки ці дані максимально віддзеркалюють джерела доходів та можливості покращення матеріальному стану населення, розвитку.

Отже, останні роки як загалом в Україні, так і у сільській місцевості спостерігається скорочення чисельності наявного населення. При цьому частка наявного сільського населення постійно зменшується (якщо станом на 1 січня 2018 р. вона становила 30,7% усього наявного населення, то станом на 1 січня 2020 р. – 30,5%) [19]. Якщо проаналізувати, яким чином зменшувалась кількість сільського населення, то очевидним є більший вплив міграційних процесів (табл. 1). Водночас темпи скорочення населення у сільській місцевості в останній рік зросли з 99,44% у 2017 р. до 98,97% у 2019 р.

Наведена табл. 1 також доводить, що існують певні чинники, що менш негативно впливають на природне скорочення населення. На думку авторів, до таких чинників слід віднести стреси, що більш притаманні жителям міст, а також екологічні аспекти життя. Водночас кричущою є ситуація щодо скорочення сільського населення через міграційні процеси, які стали наслідком незадовільної соціальної інфраструктури села. Доповнюючи аналіз рівня життя сільського населення, звернімо увагу на показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. У разі, коли він сягає європейського, можна було б говорити про задовільний стан охорони здоров'я, але, незважаючи на те, що середня очікувана тривалість життя при народженні у жителів сільської місцевості збільшується (якщо у 2011 р. вона становила 69,76 років, то у 2017 р. – 70,59 р.) [19], вона

Таблиця 1

Динаміка показників формування населення

	Міські поселення, всього			Сільські поселення		
	Природний приріст / скорочення	Міграційний приріст / скорочення	Темпи зменшення чисельності наявного населення (1 січня попереднього року до 1 січня поточного року)	Природний приріст / скорочення	Міграційний приріст / скорочення	Темпи зменшення чисельності наявного населення (1 січня попереднього року до 1 січня поточного року), %
2017	-96946	-8040	99,65	-90648	18660	99,44
2018	-143630	29331	99,61	-108161	-10742	99,09
2019	-160016	42673	99,60	-112283	-21161	98,97
2019/2018	+11,4%	+45,5%	x	+3,8%	+96,9%	x

Джерело: побудовано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

є нижчою за середню очікувану тривалість життя при народженні у жителів міських поселень у середньому по роках (з 2010 по 2017 рік) на 2 роки, і нижче середнього показника по світу загалом (72,56 років) [3]. Тож очевидним є погіршення демографічної складової частини якості життя сільського населення.

Не менш вагомим щодо оцінювання якості життя сільського населення є його доходи. За офіційними даними статистики, у 2019 р. реальні наявні доходи населення, у т.ч. сільського, зросли на 6,5% порівняно з попереднім роком. Але характеристику якості життя слід досліджувати через оцінювання зміни структури доходів та витрат. У цьому контексті, на наш погляд, частка грошових доходів дає змогу описати доступність ресурсів для сільського населення. Зокрема, якщо у 2016 р. грошові доходи становили 78,2%, то у 2019 р. – 85,9%, при цьому вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, зменшується: у 2016 р. – 11,6% сукупних доходів, а у 2019 р. – 9,5% [15; 16]. Така зміна структури доходів може свідчити про зменшення субсидування сільської місцевості з боку держави та про суттєві зміни у пріоритетах та мотивації населення. І саме це ми спостерігаємо – зменшується частка негрошових доходів (субсидій) у доходах сільського населення (з 8,0% у 2016 р. до 2,3% у 2019 р.) [15; 16]; зростає вага заробітної плати у доходах сільського населення. Водночас спостерігаємо несуттєве, але зменшення грошових витрат на споживання: з 85,7% сукупних грошових витрат у 2016 р. до 83,8% у 2019 р. Разом з тим, порівнюючи структуру витрат сільського та міського населення, помітимо важливу різницю – витрати на освіту в сільській місцевості удвічі менші за аналогічні витрати міського населення, при цьому витрати на охорону здоров'я дещо вищі (рис. 1).

Окремо зауважимо, що низька зацікавленість в освіті частково пояснюється відсутністю доступу до позашкільної освіти у сільській місцевості. Так, у звіті МОН України у 2020 році налічувалося усього

1389 закладів позашкільної освіти, з яких лише 126 знаходилися у сільській місцевості. [9].

Серед показників якості життя слід виокремити соціальну безпеку. Вона дає змогу якісно і кількісно оцінити ризики, котрі негативно впливають на якість життя населення та показує «больові точки». Тож, ґрунтуючись на авторській методиці визначення соціальної безпеки [4], така ситуація оцінюється як низька (незадовільна) соціальна безпека у сільській місцевості.

Про незадовільний стан якості життя сільського населення свідчать і результати опитувань, які проводить державний комітет статистики. Зокрема, за самооцінкою доступності медичної допомоги четверта частина сільського населення засвідчує про неможливість отримати медичну допомогу навіть за такої потреби протягом 2019 р. Водночас про те, що у 2019 р. члени домогосподарств у сільській місцевості відмовлялися у необхідному, крім харчування, повідомило майже 40% цієї групи населення (табл. 2). Не менш кричущим є факт того, що особи домогосподарств сільської місцевості відзначили неспроможність забезпечити домогосподарство достатнім харчуванням (3,4% у 2019 р. порівняно з 5,0% у 2016 р.) [7; 8; 17].

З таблиці 2 очевидним стає факт, що, незважаючи на те, що менша кількість домогосподарств відмовлялися у необхідному, частка таких, які за потреби не могли отримати медичні послуги, збільшилася (порівнюючи 2018 і 2019 рр.), але порівняно з 2016 р. – зменшилася також. Пояснення цьому феномену знаходиться у площині не лише матеріального добробуту населення, але й фізичної доступності цих послуг для сільського населення (наприклад, через погане дорожнє покриття).

Крім того, розуміючи тісний зв'язок зайнятості населення та його матеріального благополуччя як складника якості життя, були відзначені такі тенденції. По-перше, чисельність самозайнятих у сільській місцевості майже утричі вища, ніж серед міського населення. Таке дає підстави говорити про суттєві ризики щодо формування

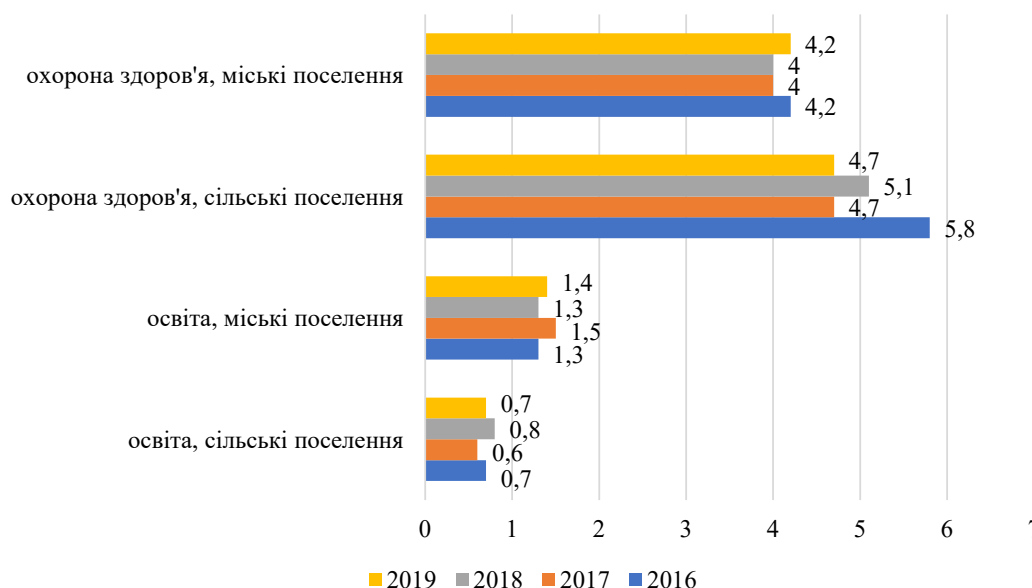

Рис. 1. Частка витрат населення (що проживає у сільських та міських поселеннях) у сукупних грошових витратах на освіту та охорону здоров'я, %

Джерело: побудовано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

доходів саме сільського населення. По-друге, рівень безробіття (за методологією МОП) серед сільського населення вищий порівняно з міським населенням в середньому на 0,6 відс. пункту. По-третє, характерною ознакою безробіття є сезонні коливання, так, у січні-березні рівень безробіття (за методологією МОП) найвищий; при цьому порівняно із середньорічними даними безробіття на початку року у сільській місцевості може різнитися на 1,6 відс. Пункту (табл. 3) [10; 11; 14].

Таблиця 3 демонструє покращення ситуації на ринку праці сільської місцевості. Однак різкі зміни у 2019 році можуть бути пояснені зміною методології обчислення показників ринку праці. Крім того, враховуючи результати самооцінювання якості життя сільського населення (про що раніше було зазначено), можемо стверджувати, що робочі місця у сільській місцевості, скоріше за все, не відповідають стандартам гідної праці, тому ці зміни не мали суттєвого впливу щодо покращення якості життя сільського населення.

Таким чином, загальний тренд щодо погіршення якості життя сільського населення зберігається, що потребує нагальних заходів з боку як держави, так і громад. На думку авторів, найбільш коректними є такі пропозиції щодо покращення якості життя сільського населення:

1) Сільське господарство є найбільшим роботодавцем у світі, забезпечуючи засоби до існування для 40 відсотків сьогоднішнього світового населення [20]. У сільській місцевості сільськогосподарські підприємства є чи не єдиними роботодавцями. Тому важливо максимально посилити державу підтримку сільсько-

господарських підприємств. Тим більше що їхня діяльність напряму впливає на продовольчу безпеку країни.

2) Як показувало наше дослідження, самозайнятість є доволі поширеним явищем серед сільського населення. Але маємо розуміти, що також розвинені малі фермерські господарства, поширений малий та середній бізнес. Водночас через пандемії саме вони суттєво постраждали. Крім того, сільське господарство значно залежить від погодних умов, що є об'єктивною реальністю (але ж затрати аграрії несли незалежно від результатів діяльності). Тому на перехідному етапі (адаптаційному) вкрай важливо мінімізувати податковий тиск на такі підприємства, малий та середній бізнес. Також не слід забувати про самозайнятих і стимулювати їхню діяльність шляхом надання пільгового кредитування, юридичного супроводу тощо.

3) Не менш вагомим є соціальна складова частина. Тому під час реалізації адміністративної реформи необхідно обережно і зважено підходити до удосконалення системи освіти та охорони здоров'я. Одночасно слід підтримати місцеві громади щодо розвитку власних інфраструктурних проектів, покращити дорожнє сполучення між селами та містами. Питання доступності закладів освіти, особливо позашкільної, охорони здоров'я, у т.ч. аптек, має вирішуватися в контексті конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Рекомендації МОП № 202 щодо мінімальних рівнів соціального захисту, які передбачають рівний доступ у визначеному державою обсязі до усіх соціальних послуг, ресурсів. Зокрема, можливо передбачити проведення постійного моніторингу та аналізу факторів

Таблиця 2

Результати самооцінювання домогосподарств сільської місцевості за рівнем доходів, здоров'я та доступності медичних послуг

	2016	2018	2019	Зміни показника (2019 р. до 2018 р.), відс.п.
Домогосподарства, у яких постійно відмовляли у необхідному, крім харчування, % домогосподарств	43,3	42,1	39,7	-2,4
Домогосподарства, яким не вдалося забезпечити достатнє харчування, % домогосподарств	5,5	4,7	3,4	-1,3
Кількість домогосподарств, які оцінили стан здоров'я своїх членів як поганий, %	11,5	11,7	12,2	+0,5
Кількість домогосподарств, у яких хто-небудь із членів протягом останніх 12 місяців за потреби не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, %	30,2	21,9	26,5	+4,6

Джерело: побудовано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 3

Показники ринку праці, які визначають якість сільського життя населення

	2017	2018	2019	Зміни показника (2019 р. порівняно з 2017 р.), відс. пункти
Рівень зайнятості, %	52,6	52,8	54,2	+1,6
Зайняте населення за структурою, %				
роботодавці	0,5	0,7	1,0	+0,5
працюючі зайняті	68,7	69,0	69,7	+1,0
самозайняті	30,3	29,6	28,9	+1,4
безкоштовно працюючі члени сім'ї	0,5	0,7	0,4	-0,1
Рівень безробіття (за методологією МОП) у відповідному році, %	9,9	9,2	8,6	-1,3
Рівень безробіття (за методологією МОП) у січні-березні відповідного року, %	11,5	10,9	10,4	-1,1

Джерело: побудовано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ризиків щодо якості життя та успішності соціально-економічних програм у контексті стійкого розвитку села та якості життя сільського населення. Разом із тим мають бути залучені громадські організації в обговоренні, прийнятті рішень у соціально-економічному житті та у сфері соціального захисту сільських громад.

4) Паралельно визначенням необхідно також здійснити формалізацію механізму акумулювання та розподілу ресурсів фондів соціального страхування, державних ресурсів та покращити контроль за дотриманням норм, стандартів, законів тощо.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо таке. Покращення якості життя населення сільської міс-

цевості вимагає комплексних нагальних рішень. Зокрема, на тлі погіршення демографічної складової частини якості життя важливо спрямувати зусилля на розширення доступності освіти та охорони здоров'я. У контексті децентралізації слід поєднати фінансову підтримку «з центру» з ініціативами самих громад. Водночас залучення громадських організацій має бути невід'ємним атрибутом прийняття програм соціально-економічного розвитку ОТГ. Не менш важливо продовжити просвітницькі та навчальні заходи, які дають змогу розвивати малий та середній бізнес, а також забезпечити юридичний супровід у бізнесі самозайнятих та підприємців.

Список використаних джерел:

1. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Working poor. 21 April 2020. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/topic/working-poor> (дата звернення: 21.07.2020).
2. Kolot A., Kozmenko S., Herasymenko O. Development of a Decent Work Institute as a Social Quality Imperative: Lessons for Ukraine. *Economics and Sociology*. 2020. Vol. 13. № 2. Scopus. Pp. 70–85. https://www.economics-sociology.eu/files/5_945_Kolot%20et%20al.pdf (дата звернення: 25.08.2020).
3. Life expectancy at birth, total (years). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN> (дата звернення: 28.07.2020).
4. Poplavska O., Danylevych N. Social responsibility and social partnership in the 4th industrial revolution context: case of Ukraine. *REVESCO. Revista de Estudios Cooperativos* (ISSN: 1885-8031). Vol. 135 (2020). URL: <https://revistas.ucm.es/index.php/REVE/article/view/69185> (дата звернення: 11.08.2020).
5. Quality of life indicators. Eurostat online publication. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators (дата звернення: 22.08.2020).
6. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти / Міжнародна рада з науки (ISC) та ін.; наук. кер. проекту М.З. Згуровський. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. Ч. 1. Глобальний аналіз якості і безпеки життя (2019). 216 с. URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2019-P1-FULL-UA.pdf> (дата звернення: 24.08.2020).
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 р. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2020).
8. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 р. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2020).
9. Дані про кількість закладів позашкільної освіти усіх форм власності та дитячо-юнацьких спортивних шкіл системи освіти, чисельність дітей у них у 2020 році (у розрізі областей). Міністерство освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-danni> (дата звернення: 02.09.2020).
10. Економічна активність населення (2017) Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.08.2020).
11. Економічна активність населення (2018). Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.08.2020).
12. Лопушняк Г.С., Шандар А.М. Проблема бідності сільського населення як складне економічне явище. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. № 2(14). С. 151–160. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/22595/151160.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 30.07.2020).
13. Махсма М.Б. Бідність сільського населення як перешкода його продуктивної зайнятості. *Економіка праці та проблеми зайнятості*. 2015. № 2. С. 18–23.
14. Робоча сила в Україні (2019) Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.08.2020).
15. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. 2017. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.09.2020).
16. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. 2019. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2020).
17. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2018 році (2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2020).
18. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1(23). С. 11–21.
19. Чисельність наявного населення України (2019). Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 26.08.2020).
20. Якість життя в українському селі: Висновки та рекомендації. Дискусійний майданчик. Зелене досьє. URL: <http://www.dossier.org.ua/zustrich-1-yakist-zhittya-v-ukrayinskomu-seli-visnovki-ta-rekomendaciyi> (дата звернення: 28.08.2020).

References:

1. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Working poor. 21 April 2020. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/topic/working-poor> (accessed: 21 July 2020).
2. Kolot A., Kozmenko S., Herasymenko O. (2020) Development of a Decent Work Institute as a Social Quality Imperative: Lessons for Ukraine. *Economics and Sociology*, vol. 13, no. 2, Scopus, pp. 70–85. https://www.economics-sociology.eu/files/5_945_Kolot%20et%20al.pdf (accessed: 25 August 2020).

3. Life expectancy at birth, total (years). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN> (accessed: 28 July 2020).
4. Poplavska O, Danylyevych N. Social responsibility and social partnership in the 4th industrial revolution context: case of Ukraine. REVESCO. Revista de Estudios Cooperativos (ISSN: 1885-8031). Vol. 135 (2020). URL: <https://revistas.ucm.es/index.php/REVE/article/view/69185> (accessed: 11 August 2020).
5. Quality of life indicators. Eurostat online publication. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators (accessed: 22 August 2020).
6. Analiz staloho rozvytku – hlobalnyi i rehionalnyi konteksty / Mizhnar. rada z nauky (ISC) ta in.; nauk. ker. projektu M.Z. Zghurovskiy. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2019. Ch. 1. Hlobalnyi analiz yakosti i bezpeky zhyttia (2019). 216 s. URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/SD2019-P1-FULL-UA.pdf> (accessed: 24 August 2020).
7. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2017 r. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01 September 2020).
8. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2019 r. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01 September 2020).
9. Dani pro kilkist zakladiv pozashkilnoi osvity usikh form vlasnosti ta dytiacho-yunatskykh sportyvnykh shkil systemy osvity, chyselnist ditei u nykh u 2020 rotsi (u rozrizi oblastei). Ministerstvo osvity Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-danni> (accessed: 02 September 2020).
10. Ekonomichna aktyvnist naseleennia (2017) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 31 August 2020).
11. Ekonomichna aktyvnist naseleennia (2018) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 31 August 2020).
12. Lopushniak H.S., Shandar A.M. Problema bidnosti silskoho naseleennia yak skladne ekonomichne yavlyshche. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka*, no. 2(14), s. 151–160. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/22595/151160.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (accessed: 30 July 2020).
13. Makhsma M.B. (2015) Bidnist silskoho naseleennia yak pereshkoda yoho produktyvnoi zainiatosti. *Ekonomika pratsi ta problemy zainiatosti*, no. 2, s. 18–23.
14. Robocha syla v Ukraini (2019) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 29 August 2020).
15. Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (2017) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 02 September 2020).
16. Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (2019) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 03 September 2020).
17. Samootsinka naseleenniam stanu zdorovia ta rivnia dostupnosti okremykh vydiv medychnoi dopomohy u 2018 rotsi (2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 03 September 2020).
18. Cherenko L.M. (2015) Novi formy bidnosti v Ukraini: osnovni proiavy ta otsinka masshtabiv yavlyshcha. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, no. 1(23), s. 11–21.
19. Chyselnist naiavnoho naseleennia Ukrainy (2019) Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 26 August 2020).
20. Iakist zhyttia v ukrainskomu seli: Vysnovky ta rekomendatsii. Diskusiinyi maidanchyk. Zelene dosie. URL: <http://www.dossier.org.ua/zustrich-1-yakist-zhyttia-v-ukrayinskomu-seli-visnovki-ta-rekomendaciyi> (accessed: 28 August 2020).